

statně prohloubila spolupráci v této oblasti a přispěla by k zefektivnění sociologického výzkumu v oblasti medicíny a zdravotnictví.

Dušan Provazník

Aplikovaná sociologie ve stavebnictví

1. Několikaletý rozvoj sociologie v naší společnosti se do společenské praxe, zvláště její hospodářské sféry, promítá nejvýrazněji prostřednictvím výsledků aplikovaných sociologických průzkumů — řekli bychom „užité sociologie“.

Cetnost, kvalita a efektivita působení podnikových sociologů a pracovišť společenskovedního aplikovaného výzkumu, jež jsou v přímém spojení s hospodářskou praxí, tu má zcela bezprostřední vliv. Přesto právě oblast aplikovaného výzkumu je podle našeho názoru poznamenána poměrně malým zájmem sociologické obce jako celku.

To vše nás vedlo k tomu, že jsme se v rámci jednoho odvětví našeho národního hospodářství pokusili vytvořit práci, která je podle našeho názoru nutným prvním krokem alespoň k částečnému překlenutí poměrně značné roztržitéstnosti sociologické práce v ekonomické praxi. Měla by přispět k racionalizaci empirickovýzkumné činnosti v naší ekonomice a vytvořit tak předpoklady pro využití již existujících sociologických průzkumů jak pro praktickou aplikaci, tak i pro základní sociologický výzkum.

2.1. Sociologická práce je v mnoha resortech naší ekonomiky relativně značně rozsáhlá. Resortní výzkumné a vývojové ústavy, generální ředitelství i samotné podniky realizovaly svými vlastními, nebo externími silami řadu výzkumů, průzkumů a studií sociologického charakteru. Sociologové i někteří významní představitelé hospodářské praxe si začínají uvědomovat nutnost určité syntézy dosavadních poznatků a jejich vyhodnocení z hlediska aplikovatelnosti jak v dalším zkoumání, tak v ekonomice.

Jednou z cest k takové syntéze poznatků aplikovaného výzkumu je sekundární analýza existujících sociologických průzkumů a studií realizovaných v celém našem národním hospodářství. Z metodologického i praktického technického hlediska považujeme za vhodné a efektivní vytvoření určité centrální metodiky této sekundární analýzy problémových okruhů, které sociologie řeší v jednotlivých hospodářských resortech.

2.2. Vedle centrálního pracoviště základního výzkumu zaměřeného na určitý problémový okruh (např. na mobilitu, motivaci apod.) bychom považovali za účelné vytvořit v jednotlivých resortech týmy pracovníků, které by tuto sekundární analýzu prováděly za příslušný resort podle jednotné metodiky. Při kterých resortech taková pracoviště, týmy nebo jednotlivce vyčlenit, je otázkou, jak metodologickou, tak technickou.

Z metodologického hlediska by základním kritériem měl být určitým způsobem definovaný charakter výroby a práce převládající

v daném odvětví. Pak by mohlo být určitým východiskem např. toto členění: těžba, zemědělství, stavebnictví, těžké strojírenství, lehký průmysl, chemie, doprava. Technické hledisko předpokládá rekognoskaci terénu v jednotlivých resortech přinejmenším v těchto směrech: existence — neexistence centrálního sociologického pracoviště v resortu; jeho možnosti provádět v resortu sekundární analýzu sociologických výzkumů; stupeň pokrytí „sociálního pole“ určitého resortu sociologickým zkoumáním.

2.3. Jedním z resortů, ve kterém by měla být taková analýza provedena, je stavebnictví. Zaměstnává okolo 10⁶ obyvatelstva v produktivním věku, vykazuje enormně vysokou míru fluktuace pracovních sil, sociální struktura pracovníků má svá výrazná specifika, atd. Charakter výroby a práce, zvláště ve stavební výrobě, určuje řada determinant, které v sociologickém přístupu tvoří ze stavebnictví systém svého druhu. Nejen tedy z hlediska tradiční typologie ekonomických sektorů — kde stavebnictví je na rozhraní mezi primárním a sekundárním sektorem, ba někdy je přiřazováno k sektoru terciárnímu¹ — ale i ze sociologického hlediska jde o „nezařaditelný sociální fenomén“.

2.4. Ze zmíněných technických hledisek, které je podle našeho názoru třeba respektovat při sekundární analýze prací z oblasti „užité sociologie“, jsme — vzhledem k situaci ve stavebnictví (existence centrálních výzkumných a vývojových institucí, relativně postačující technické možnosti pro realizaci sekundární analýzy) — přistoupili ke sběru informací o sociologických průzkumech uskutečněných v tomto odvětví. Výsledkem této práce je soubor anotací zahrnujících převážnou většinu sociologických prací prováděných resortními vývojovými ústavami,² pracovníky generálních ředitelství, pokud jsou na těchto institucích evidovány a archivovány. Jde tedy o přehled průzkumů realizovaných v letech 1965 až 1971, který může být doplňován záznamy o pracích archivovaných v podnicích a o pracích nejnovějších.

3.1. Při tvorbě metodiky tohoto sběru a anotací jsme vycházeli z několika základních předpokladů. Prvním předpokladem bylo, že sociologické průzkumy jsou centrálně evidovány a archivovány. Tento předpoklad se ukázal jen jako částečně správný. Na generálních ředitelstvích podniků stavební výroby a výroby stavebních hmot jsou evidovány a archivovány (organizačně značně roztržité) obvykle jen větší sociologické průzkumy prováděné v rámci celého oboru nebo několika podniků oboru. Ani tato evidence však není důsledná. Proto bude nutné při sběru materiálů pro sekundární analýzu dovést tento sběr až do úrovně podniku.

Dále jsme arbitrárně stanovili období, v kterém budeme sociologickou produkci ve stavebnictví sledovat. Za dolní hranici jsme zvolili rok 1965, protože tímto rokem

¹ Clark C., *The Conditions of Economic Progress*, Macmillan & Co., London 1957.

² Ústav ekonomiky a organizace stavebnictva,

Bratislava, Ústav racionalizace ve stavebnictví, Praha.

„Obsahový blok“	Rok						Celkem
	1965	1966	1967	1968	1969	1970	
I. Fluktuace	5	4	6	2	1	6	24
II. Vedoucí	—	2	1	3	2	3	11
III. Učení	—	—	2	2	2	—	6
IV. BOZ*	—	—	2	1	—	—	3
V. „Výkon“**	1	5	5	3	2	4	20
VI. „Monografie“	1	4	6	—	—	2	13
Celkem	7	15	22	11	7	15	77
Z toho:							
ČSSR***	1	—	1	4	4	5	15
ČSR	5	6	11	3	1	7	33
SSR	1	9	10	4	2	3	29

Vysvětlivky k tabulce:

* bezpečnost práce a ochrana zdraví

** „výkon“ — souhrnný termín označující průzkumy zabývající se výkonem pracovníků, jeho jednotlivými atributy a bezprostředními determinantami

*** ČSSR — jde o práce, které svým záberem zasahují do obou republik.

de facto sociologická práce ve stavebnictví začíná. Považujeme-li četnosti průzkumných prací, které jsou prováděny v podnicích a výrobně hospodářských jednotkách, za určitou míru společenské objednávky v oblasti „užitě sociologie“, vidíme, že tato společenská objednávka roste hlavně v letech 1966 a 1967. Svou roli zde ovšem mohla sehrát i dobová módnost sociologie. Rok 1968 a zvláště rok 1969 představují období stagnace sociologické produkce, která je do určité míry překonána v roce 1970. Naše šetření, které zahrnovalo i evidenci a anotování jiných než sociologických prací týkajících se člověka v pracovním procesu, zjistilo i zde obdobný trend.

3.2. Sociologická produkce je nejčilejší v oborech stavební výroby, poměrně malá je v průmyslu výroby stavebních hmot (s výjimkou pracoviště sociologie a psychologie při GR CEVA Radotín). Nejvíce materiálů pro sekundární analýzu sociologických problémů tak můžeme získat z té oblasti lidské pracovní činnosti, kterou bychom mohli nazvat „typickým stavebnictvím“ s jeho specifickým charakteru výroby a práce. Ze stavební výroby byly získány údaje o 55 průzkumech, z průmyslu stavebních hmot o 22 průzkumech.

Příčiny tohoto stavu mohou být různé. V každém případě jde však o skutečnost v jistém smyslu překvapivou. Teoretické předpoklady i předpoklady plynoucí ze zkušenosti již provedených sociologických šetření jsou totiž podstatně příznivější pro sociologická zkoumání ve výrobě stavebních hmot, to jest ve výrobě, která má charakter výroby průmyslové. Větší orientace sociologických zkoumání ve stavebnictví na problematiku stavební výroby (tj. větší frekvence průzkumů, pro něž je daleko užší teoretické i metodologické zázemí než pro zkoumání

průmyslové výroby) svědčí o výraznějším vědomí potřeby sociologických šetření ve stavební výrobě. Zároveň je tato orientace významná i jako narůstající zdroj informací o sociální entitě sui generis, jež snad v budoucnu vyústí v ucelenější podklad pro konstituování dílčí sociologické disciplíny — sociologie stavebnictví.

3.3. Pro potřeby anotování a kategorizace prací jsme arbitrárně stanovili „obsahy“ prací v operacionalizované podobě. Na základě této operacionalizace jsme práce zařadili do určitých kategorií — „obsahových bloků“, tj. podle druhů společenských jevů, kterými se sumarizované průzkumy zabývají.

V tabulce uvádíme vyjmenované „obsahové bloky“.

1. Získali jsme je operacionalizací předpokládaného obsahu prací a kategorizací těchto obsahů. Pro sběr jsme použili všech prací zabývajících se „lidským činitelem“ ve stavebnictví, tj. prací zahrnujících podstatně širší okruh než pouze sociologická šetření. Operacionalizace sloužila hrubému excerpcování prací a jejich anotování.
2. Druhým krokem bylo vyčlenění sociologických průzkumů.
3. Výchozí kategorizaci jsme redukovali na kategorizaci relevantní pro zařazení sociologických prací (vyřazením „obsahových bloků“ reprodukce pracovních sil, fyziologie, pracovní prostředí, ergonomie, personalistika; vyčleněním skupin prací o vedení a vedoucích z „obsahového bloku“ „výkon“; vytvořením kategorie „monografie“). Zcela nepokryta zůstala obsahová oblast „péče o pracující“. Jisté dodatečné úpravy metodiky jsme museli provést v „obsahovém bloku“ „výkon“, který se ukázal jako značně heterogenní. V další práci počítáme s jeho jemnější kategorizací.

4.1. Jednou z nejvýznamnějších otázek řešených aplikovaným sociologickým výzkumem ve stavebnictví je problematika fluktuace dělníků. Společenská objednávka těchto průzkumů je značná v obou republikách. Význam řešení otázek fluktuace pro hospodářskou praxi nám naznačuje nejen vysoká četnost prací zaměřených meritorně na tento problém, ale i skutečnost (zjištěná anotováním prací podle výchozí metodiky), že problémů fluktuace pracovníků se dotýkají i práce zařazené v jiných „obsahových blocích“, především v bloku „monografie“ (VI) a některé práce z bloku „výkon“ (V).

Druhým významným problémem, který sociologické výzkumy ve stavebnictví řeší, je otázka vedoucího (II), především mistra, jeho postavení a autority. Tato problematika je předmětem sociologických průzkumů realizovaných zvláště slovenskými VHJ a podniky. Ve výrobě stavebních hmot byl uskutečněn reprezentativní výzkum mistra pro jeden obor této výroby v rámci českých zemí. Problém mistra je stejně jako problém fluktuace jedním z mála významných témat zpracovávaných v „monografiích“ a v některých pracích z „obsahového bloku“ „výkon“.

4.2. V dosavadní sociologické produkci ve stavebnictví — a vzhledem k tomu, že jde o aplikovaný výzkum, tedy i ve společenské objednávce — zaujímají nejvýznamnější místo problémy fluktuace dělníků a jejich bezprostředního řízení a vedení. Provedli jsme další dílčí krok k obsahové analýze studiemi těchto prací s cílem jednak získat sumu informací o těchto okruzích, jednak na základě empirického materiálu vypracovat metodiku sekundární analýzy. Již v dané etapě se ukazuje značná obtížnost této sekundární analýzy na jedné straně a nutnost diferenciacie metodik sekundární analýzy prací podle jejich obsahového zaměření na straně druhé. Sekundární analýza prací o mistrovi bude nutně zaměřena spíše kvalitativně, zatímco sekundární analýza průzkumů o fluktuaci může v podstatně větší míře užívat i kvantifikačních procedur matematické statistiky.

4.3. Velmi málo bylo dosud vykonáno v aplikované sociologii (měřeno počtem prací) v řešení otázek bezpečnosti práce a ochrany zdraví, v otázce učňů, jejich náboru a postavení, životního stylu, systému výuky. atd.

Značně heterogenní je „obsahový blok“ „výkon“. Jeho další členění není v této etapě funkční. (Bude-li dotažen sběr materiálu do úrovně podniků, pak bude toto členění nut-

né.) Zahrnuje totiž průzkumy zaměřené na motivaci dělníků a sociologické problémy produktivity práce (1 práce), na vztahy k vedení, spokojenost s prací, s odměňováním, s řízením, na informovanost pracovníků, adaptaci vysokoškoláků a středoškoláků (2 práce), adaptabilitu na změnu výrobního programu (1 práce), důsledky pětidenního pracovního týdne (1 práce), zaměstnanost žen (2 práce), využívání pracovní doby (2 práce), pracovní skupiny (1 práce) atd.

Jde tedy o průzkumy, které se zaměřují na mnohé významné problémy stavebnictví. Nejvýznamnější z nich (avšak ojedinělé) jsou výzkum pracovních skupin a sociálně psychologické šelření týkající se motivace dělníků. Sekundární analýzu tohoto materiálu o „výkonu“ jsme však neprováděli, i když může poskytnout řadu informací k problémům vedoucího, fluktuace a dalších.

4.4. Zcela postrádáme sociologické výzkumy řady otázek významných jak z hlediska hospodářské praxe, tak z hlediska základního a aplikovaného sociologického výzkumu. Jde např. o sociologické průzkumy zdrojů pracovních sil a získávání pracovníků, sociálních aspektů podnikové organizace, sociologických aspektů péče o pracující, životního stylu a volného času, vertikální mobility, postavení a autority předáka atd.

„Obsahový blok“ „monografie“ (VI) tvoří zvláštní případ. Zařadili jsme sem práce, které řeší v té nebo oné míře komplexnosti problémy sociálního systému na relativně omezeném objektu zkoumání (na pracovní skupině, dílně, menším závodě). Zabývají se především otázkami fluktuace, interpersonálních vztahů, postojů dělníků k práci, k vedení, k mistrovi atd. Tyto práce mají vesměs poměrně nízkou metodologickou úroveň (pomineme-li špičkový výzkum kolektivu Sociologického ústavu v roce 1966 v Prachovických cementárnách).

5. Pokusíme se zde o rámcové metodologické hodnocení excerpovaných průzkumů. V tomto hodnocení vycházíme ze studia základních prací o fluktuaci, mistrovi, motivaci a z monografií.

Přesnější metodologické a obecně teoretické vyhodnocení anotovaných prací je v možném rozsahu této informace nerealizovatelné. Vzhledem k existenci poměrně široké škály metodických postupů užitých v podchycených průzkumech může být naše hodnocení jen globální a nevztahuje se tedy na každou jednotlivou práci. Zvláště pak ne na příklady vybraných prací uvedené v poznámce.³

³ Příklady vybraných prací:

Bulák, J., *Pracovní motivácia robotníkov v stavebnej výrobe*, ÚEOS, Bratislava 1969
Gabašová O., *Pravomoc, autorita, postavení a aspirace mistra*, OR CEVA 1970 (interní materiál)
Havlík R., *Racionalizační opatření*, Prefa Sučany, ÚRS 1970 (interní materiál)
Hončík M., Sabacký M., *Průzkum vybraných kategorií dělníků n. p. Montované stavby k některým otázkám stabilizace a fluktuace*, Montované stavby n. p. Praha 1970 (interní materiál)
Chlumský V. a kol., *Sociální pozice a role řídícího pracovníka v socialistickém stavebním podniku*, ÚEOS, Praha 1969
Křížová E., *Sociologický výzkum příčin fluktuace dělníků ve VHJ Stavební závody Praha, Stavební*

závody Praha 1965 (interní materiál)
Magala J., *Pracovní mobilita a stabilizácia robotníkov stavebnej výroby*, ÚEOS Bratislava 1969.
Magala J., *Sociologické problémy pracovních skupin v stavebnej výrobe*, ÚEOS Bratislava 1971
Prudký L., *Faktory vlivu na produktivitu práce ve stavební výrobě ve světle názorů pracovníků vybraných podniků*, ÚRS 1970 (interní materiál)
Růžička I., *Průzkum motivací a stabilizačních faktorů u pracovníků cihlářského oboru*, Čsl. cihlářské závody, Brno 1970 (interní materiál)
Růžička R. a kol., *Sociologický průzkum podmínek stabilizace dělníků hlavní stavební výroby ostravských podniků Pozemního stavitelství*, Pozemní stavitelství, GR Ostrava 1965 (interní materiál)
Člověk v závodě. Studie CSAV č. 3, SÚ CSAV 1968

Obtížnost vyhodnocování výzkumů, které jsme měli k dispozici, je dána nejen růzností jejich cílů, použitých metod, místa a času průzkumu, odborné úrovně autorů průzkumů, ale i tím, že průzkumné práce se provádějí vesměs se sociotechnickými záměry, což někdy svádí k plochému empirismu. Často chybí metodologická a obecně teoretická část zprávy, takže je v podstatě vyloučeno sledovat postup autorů, pokud jde o operacionalizaci teoretických východisek a ověřování stanovených hypotéz. Jen výjimečně jsme se např. setkali s předvýzkumem. To platí někdy i pro výzkumy, které představují ve svých okruzích špičkové práce.

Míra reprezentativnosti vzorků, které byly podrobeny zkoumání, je v řadě případů těžko ověřitelná. Obvykle je vzorek reprezentativní tehdy, jde-li o práci více či méně monografického charakteru, takže získané poznatky prakticky nelze zobecňovat. Z procedur je ve výzkumech nejčastější procedura monografická a statistická. Využívání monografické procedury klade na odborné a osobnostní zázemí výzkumníků a na jejich zkušenosti s výzkumnou prací vyšší nároky, než mohli někdy splnit. Statistická procedura a její využívání jsou poznamenány nedostatečným zvládnutím možností, které tato procedura nabízí. Je např. použito třídění prvního stupně bez jakéhokoli sledování korelací. Metodologická a teoretická nepřipravenost se projevuje i v přípravě dotazníků a podkladů pro standardizované a polostandardizované rozhovory. Pochopitelně, že nedostatky v etapě přípravy sběru informací se odrážejí i v etapě zpracovávání získaných údajů. Je poměrně častým jevem, že výzkumníci považují za průkazné samotné uvedení četností z třídění prvního stupně a ponechávají je bez komentáře.

Uvedené nedostatky se logicky musí projevit i v sociotechnických návrzích. Zde jsme u jednoho z kořenů možné vážné diskreditace sociologie jak v očích vedoucích hospodářských pracovníků, tak i v očích respondentů, podrobených ne zcela kvalifikovanému výzkumu, případně i jeho důsledkům v praxi. 6. Oblast aplikované sociologie zůstává u nás doposud v podstatě stranou zájmu základního sociologického výzkumu, a navíc jednotlivé části i pracoviště aplikovaného sociologického výzkumu zůstávají v izolaci, bez informací někdy i o velmi blízkém výzkumném úsilí v jiných oblastech společnosti. Přitom, jak ukazují uvedené údaje ze stavebnictví, existuje již relativně vysoký počet realizovaných šetření.

První krok k překonání naznačených rozporů vidíme v rozpracování metodiky, která by umožnila shromáždit základní údaje o dosud provedených sociologických šetřeních v oblasti aplikovaného sociologického výzkumu. Domníváme se, že jak pro potřeby základního výzkumu, tak pro potřeby hospodářské praxe je vhodné se pokusit o unifikaci této metodiky a položit tak základy k dopracování a ověření (rovněž unifikované) metodiky sekundární analýzy.

Pokusili jsme se o vypracování takové me-

todiky pro sběr a sekundární analýzu výsledků aplikovaného sociologického zkoumání v jednom odvětví národního hospodářství.

Postup práce byl tento:

1. Na základě teoretických předpokladů a rámcového přehledu o možných okruzích sociologického zkoumání ve stavebnictví jsme vytvořili metodiku (včetně kategorizace) pro sběr informací o sociologických šetřeních konaných v tomto odvětví v určitém časovém období. Metodika byla propracována tak, že ji mohl používat i zaškolенý technický pracovník, nejen odborník-sociolog. Tuto skutečnost považujeme za poměrně důležitou pro případ realizace podobné činnosti i v dalších odvětvích národního hospodářství.

2. Na základě shrnutí a přehlednutí prací pomocí uvedené metodiky jsme provedli jejich anotování.

3. Na základě metodiky zařazení prací podle jejich hlavního obsahového zaměření jsme získali přehled o pokrytí terénu průzkumy.

4. Po seznámení se s většinou prací z nejfrekventovanějších obsahových okruhů jsme provedli jejich povšechnou metodologickou analýzu.

5. Ve stadiu rozpracování je metodika sekundární analýzy získaných prací a rovněž jejich sekundární analýza.

Předkládáme podrobnější informaci o tomto postupu a některých jeho výsledcích s tím, že ji chápeme jako jednu z možných variant řešení problematiky, kterou lze považovat za vysoce aktuální. Konečným cílem by pak podle našeho názoru mělo být dosažení toho, aby podobné, nebo na jiných základech vytvořené postupy byly trvalou součástí práce sociologických pracovišť i pracovišť hospodářské praxe.

R. Havlík — L. Prudký

K problematice tvorby programů pro statistické vyhodnocení sociologických dat

Výsledkem extenzivního rozvoje sociologie v uplynulém desetiletí u nás byla mimo jiné i exploze programů pro samočinné počítače, jež měly výzkumníkům usnadnit zpracování dat z empirických výzkumů. Informovanost o nich je mezi sociology zatím stále ještě nedostatečná, stejně tak jako jejich využívání v širším měřítku. Okruh uživatelů těchto programů obvykle nepřesahuje rámec pracovišť, jež se na jejich vzniku podílela. Takřka neproveditelnou se stala možnost výměny již hotových a prověřených programů mezi jednotlivými výpočetními středisky a sociologickými pracovišti. Nenalou daň splácíme i přepestré paletě samočinných počítačů u nás užívaných.

Jedno z nadějných řešení obdobné situace ve Spojených státech představuje systém SPSS (*Statistical Package for the Social Sciences*).

Minulost SPSS

SPSS jako systém programů představuje souhrn prací, jež započaly v červnu 1965. D. Bent a N. Nie, v té době ještě studenti